

Podmínky, příčiny, mechanismy a důsledky segregace

Jana Temelová, Luděk Sýkora

Cílem této kapitoly je analýza podmínek, příčin a mechanismů utváření lokalit segregace a separace a hodnocení důsledků existence koncentrací sociálních skupin v České republice. Hodnocení příčin a důsledků se zaměřuje na čtyři základní typy segregovaných a separovaných území dané koncentracemi sociálně silných a sociálně slabých obyvatel, Romů a cizinců. Pro uchopení a zarámování problematiky jsou využity obecné poznatky získané ze studia zahraniční literatury. Hodnocení situace v České republice vychází především z poznatků získaných dotazníkovým šetřením, případovými studii osmi lokalit a obsahovou analýzou tisku.

Metodika dotazníkového šetření mezi starosty úřadů obcí s rozšířenou působností, obcí a městských částí v metropolitních regionech Prahy, Brna a Ostravy a představiteli nevládních a neziskových organizací je podrobně popsána v kapitole 3. Pro hodnocení příčin a důsledků segregace a separace jsou využity informace shromážděné o 243 lokalitách. Podrobné analýzy osmi lokalit, které představují rozmanité formy segregace a separace, přináší kapitola 4. Případové studie přinesly podrobné analýzy místně specifických podmínek, příčin a mechanismů vzniku a rovněž důsledků existence vybraných segregovaných a separovaných lokalit. Obsahová analýza tisku vychází z článků vztahujících se k tématu segregace, které byly vyhledány na internetových stránkách vybraných deníků a časopisů⁴⁷. Vzhledem k povaze zdroje, tedy novinovým článkům, se zjištěnými informacemi pracujeme obezřetně s ohledem na skutečnosti potvrzené v rámci dotazníkového šetření a případových studií lokalit segregace.

První část kapitoly je zaměřena na podmínky, příčiny a mechanismy, které ovlivňují a utvářejí různé typy lokalit segregace a separace v České republice. Zohledněny jsou jak faktory na straně segregované / separované skupiny, tak vnější společenské, ekonomické, politické, kulturní a historické podmíněnosti. Pozornost je věnována přirozeným (spontánním) i institucionálně (politicky) podmíněným mechanismům vedoucím k prostorovému oddělování různých skupin obyvatelstva. Snahou je podchytit především obecně platné faktory a vlivy vedoucí k segregaci a separaci v České republice s důrazem na specifika segregace a separace odlišných sociálních skupin a s upozorněním na roli místně specifických podmínek.

Hodnocení důsledků segregace a separace v druhé části kapitoly se snaží o podchycení problémů a následků koncentrovaného bydlení určitých sociálních skupin, a to jak z hlediska segregovaného (separovaného) obyvatelstva, tak z pohledu ostatních obyvatel lokalit, jejich

⁴⁷ Lidových novin, Mladé fronty Dnes a iDNES, Hospodářských novin, Ekonomu, Realit, zpravodajství Svět (www.lidovky.cz, www.mfdnes.cz, www.idnes.cz, www.ihned.cz). Články byly vyhledávány za období od července 2002 do konce června 2006, avšak některé z nich byly k dispozici pouze za necelé období (Reality, Svět od roku 2004, Lidové noviny od června 2005). Jednotlivé články byly v tisku vyhledávány pomocí následujících klíčových slov: *segregace / sociální segregace, separace / sociální separace, ghetto, sociální vyloučení / sociálně vyloučení, exkluze / sociální exkluze, sociální soudržnost, sociální koncentrace a satelitní městečko*. Na základě uvedených klíčových slov bylo shromážděno 291 článků. Jen v 51 z nich se však vyskytovaly informace o příčinách a mechanismech vzniku segregovaných a separovaných lokalit a v 37 o důsledcích a problémech spojených s existencí takových lokalit.

okolí a společnosti jako celku. Vedle negativních důsledků segregace je též poukázáno na pozitiva plynoucí z koncentrace sociálních skupin obyvatelstva.

Podmínky, příčiny a mechanismy vedoucí k rezidenční segregaci

Rezidenční segregace se utváří prostřednictvím rozhodování individuálních domácností v kontextu tvořeném ekonomickým, sociálním, kulturním, politickým a institucionálním prostředím každého státu, regionu a města. Příčiny vzniku a existence segregovaných a separovaných lokalit je proto nezbytné hledat ve vzájemném spolupůsobení řady faktorů na rozhodování domácností z hlediska lokalizace jejich bydlení. Při hodnocení příčin segregace a separace je přitom třeba rozlišovat faktory na straně samotných jednotlivců a domácností poptávajících bydlení (např. rezidenční preference, charakteristiky domácností určující jejich pozici na trhu s bydlením), faktory na straně nabídky bydlení (např. existence a dostupnost různých typů bydlení) a kontextuální socio-ekonomické a institucionální podmíněnosti ovlivňující poptávku i nabídku na úrovni celého státu (např. sociální stratifikace, institucionální rámec územního plánování a bytové politiky) i jednotlivých měst a obcí (např. sociální a národnostní struktura, postavení lokálního trhu v rámci národní a nadnárodní ekonomiky, regulace územního rozvoje územním plánem nebo praktiky obecního úřadu v oblasti bydlení).

Rezidenční diferenciaci do určité míry vyplývá z přirozené touhy každého žít v okruhu lidí a v prostředí, které upřednostňuje. Prostorová koncentrace různých sociálních skupin tak do určité míry závisí na jejich vlastní volbě bydlet v určité oblasti. K naplnění svých představ však nemají všichni lidé stejné možnosti. Při výběru bydlení jsou důležité finanční zdroje domácností a jednotlivců, které do značné míry určují pozici domácností na trhu s byty a možnosti uplatnění preferencí při konkrétní lokalizaci v prostoru sídel. K nejvyhraněnějším formám segregace pak vede vzájemná provázanost ekonomických nerovností a diskriminace vyplývající ze skrytého rasismu.

Rezidenční segregaci ovlivňuje i dostupnost služeb a pracovních příležitostí. Změny na trhu práce mohou nejen výrazně ovlivnit sociální status bydlících, ale i atraktivitu lokality pro ostatní. Ekonomický úpadek nebo naopak růst v určitých lokalitách může významně proměnit charakter rezidenční diferenciaci. Charakter sídel a čtvrtí regulují nástroje územního plánování. Nabídka pozemků a bytů je ovlivňovaná politikami vlády i místních úřadů. Míra podpory hypoték a dotací na výstavbu sociálního bydlení nebo způsoby přidělování obecních bytů jsou neopominutelnými faktory působícími na rezidenční segregaci. Rozmanité politiky i jednotlivé praktiky mohou segregaci nejen tlumit, ale i posilovat nebo ji dokonce aktivně využívat jako politickou strategii.

Prostorová koncentrace sociálních skupin v České republice je do určité míry důsledkem vztahu mezi preferencemi a možnostmi jednotlivců a domácností a nabídkou bydlení na nově utvořeném trhu s nemovitostmi. Tržní mechanismy začaly působit na rozmístění obyvatel, jež vyplývalo z mechanismů přidělování bydlení v období socialismu a které ne zcela odpovídá principům tržní ekonomiky.

Transformační změny z počátku 90. let 20. století způsobily, že se poměrně homogenní společnost z období socialismu začala diferencovat. Velký vliv zde měla zejména ekonomická restrukturalizace charakterizovaná deindustrializací a nárůstem významu sektoru služeb. Ekonomická restrukturalizace má však odlišný průběh a dopady v různých regionech. Změny

na pracovním trhu vedly k růstu regionálních disparit především mezi hlavními centry a oblastmi postiženými úpadkem průmyslu. Narostl počet obyvatel bydlících v místech, kde pro ně není odpovídající práce. S nesouladem mezi místem bydliště a místy potenciálního pracoviště se přitom hůře vyrovnávají ti, kteří nemají dostatek zdrojů. Zůstávají zachyceni v místech úpadku, dostávají se do situace sociálního vyloučení a narůstá míra jejich segregace od zbytku společnosti. I v pólech rozvoje však vedle sebe existují upadající a rostoucí ekonomické sektory a potažmo dobře a špatně placená zaměstnání. V hlavních růstových centrech tak dochází k růstu rozdílů mezi obyvatelstvem na obou okrajích společenského spektra, tj. sociální polarizaci, která se v prostoru měst projevuje rezidenční segregací. Důsledky ekonomické restrukturalizace na sociální diferenciaci koriguje stát svojí sociální politikou a také politikami a programy zohledňujícími existující nerovnováhy. Takovou aktivitou může být například podpora sociálního bydlení. V České republice má na rezidenční segregaci dominantní vliv ekonomické postavení jedinců a domácností, které může být v některých případech podmíněno jejich etnickou příslušností (Rómové, menšiny imigrantů). Důsledkem růstu příjmové diferenciaci domácností je i rozrůznění poptávky po bydlení.

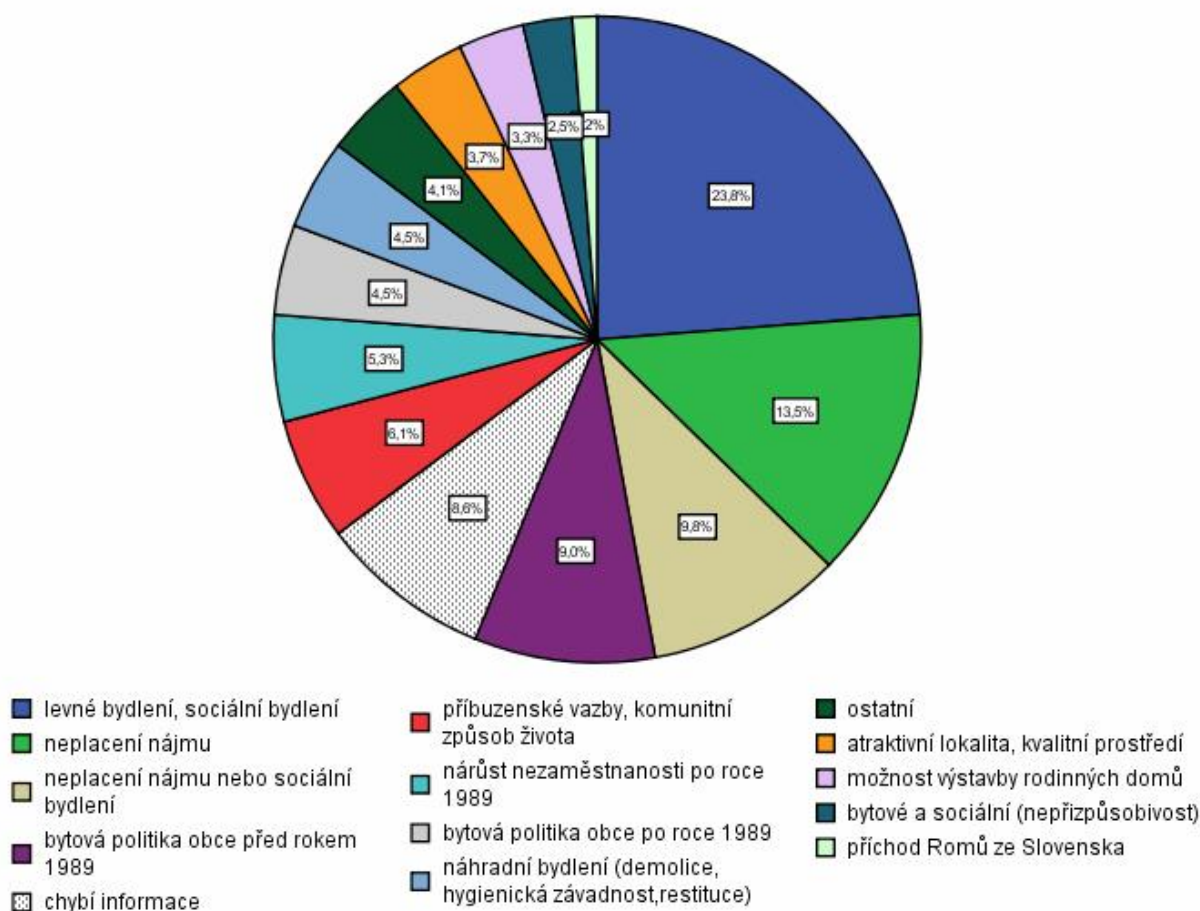
Rezidenční diferenciaci však ovlivňuje i nabídka bydlení, která je rozmanitá co do kvality bytového fondu a rezidenčního prostředí. Různorodost nabídky s novou výstavbou nadále narůstá. Nabídka přitom reflektuje územní diferenciaci poptávky. Rostoucí příjmové rozrůznění a diverzifikace na trhu s nemovitostmi se odrazily v odlišných požadavcích a možnostech různých sociálních skupin populace na bydlení, co do polohy i jeho kvality. Rychle se zvyšující příjmovou diferenciaci domácností, transformaci systému bydlení a rostoucí vliv realitního trhu na různorodost nabídky bydlení lze považovat za hlavní příčiny rostoucí rezidenční diferenciaci v našich městech.

Na druhou stranu se na vzniku rezidenční segregace mohou podílet soukromé subjekty i veřejné instituce specifickými postupy v oblasti bydlení. Znovu nabytá samosprávná role měst a obcí v České republice po roce 1989 a zejména přesun značné části státního bytového fondu do vlastnictví obcí umožnily místním vládám významně ovlivňovat bydlení na svém území. Vedle množství programů místních bytových politik zaměřených na výstavbu nového a rekonstrukci existujícího bydlení se častou praxí stal i odsun neplatičů nájemného do lokalit a objektů vyčleněných pro poskytování náhradního ubytování (tzv. *holobytů*) (Víšek 2002, 2005). Jelikož většinu nájemníků *holobytů* tvoří příslušníci romského etnika (Lux a kol. 2003), tato strategie místních vlád vedla v mnoha obcích a městech ke vzniku koncentrací sociálně slabých, převážně romských obyvatel.

Podmínky, příčiny a mechanismy utváření lokalit koncentrace sociálních skupin

Dotazníkové šetření mezi představiteli obcí s rozšířenou působností v České republice ukázalo, že nejčastěji vnímanými příčinami vzniku segregovaných lokalit jsou dostupnost levného soukromého bydlení a obecního sociálního bydlení v určitých čtvrtích měst a stěhování neplatičů nájemného do náhradního bydlení (obrázek 1). Vznik segregovaných lokalit v důsledku praktik v oblasti bydlení se však neváže jen k období po roce 1989. Nezanedbatelná část lokalit s vysokou koncentrací Romů má kořeny v socialistickém období, kdy praxe přidělování bytů hrála důležitou roli v rozmístění obyvatelstva a tedy i ve vytváření segregovaného bydlení některých skupin obyvatel.

Obrázek 1 - Příčiny vzniku segregovaných a separovaných lokalit v České republice

Zdroj: Dotazníkové šetření, listopad 2005 – březen 2006.

Z pohledu samotných rodin a domácností je důležité odlišovat, jak dalece je prostorově oddělené bydlení výsledkem jejich vlastní volby rezidenčního prostředí (rozhodnutí vede k separaci) a do jaké míry se jedná o nedobrovolnou koncentraci obyvatel v určité lokalitě (tj. segregaci). Na základě informací shromážděných v dotazníkovém šetření je u většiny lokalit složité říci, zda se sociální skupina soustřeďuje v území dobrovolně, či v důsledku vnějších tlaků a omezených možností na trhu s bydlením. Ačkoli v dotazníkovém šetření byla představitelům obcí položena otázka, zda považují identifikovanou koncentraci obyvatel za

dobrovolnou, nebo nedobrovolnou, výsledky jsou značně zkresleny subjektivitou názorů oslovených respondentů i motivací představitelů obcí skrýt případnou nedobrovolnost prostorového vyloučení. Z hloubkových případových studií osmi lokalit prezentovaných v kapitole 4 lze ovšem usuzovat, že jednoznačně dobrovolné oddělení (separace) existuje jen u obyvatel s vyšším sociálním statutem, kteří mají díky finančním zdrojům dostatečnou možnost volby rezidenčního prostředí. U ostatních sociálních skupin (sociálně slabých, Romů a cizinců) lze o určité formě separace hovořit pouze v několika málo případech (např. enklávy příbuzensky či etnicky spřízněných obyvatel, čtvrtě exklusivního bydlení pro bohaté cizince), ve většině lokalit se jedná o nedobrovolnou segregaci danou špatným přístupem domácností k bydlení (např. nízké příjmy, diskriminace) a institucionálními zásahy (např. přestěhování a koncentrace neplatičů nájemného).

Podrobnější zhodnocení příčin segregace / separace vyžaduje sledovat podmíněnosti a mechanismy vzniku lokalit odděleně pro základní formy segregovaných a separovaných území, tedy pro koncentrace sociálně silných, sociálně slabých, Romů a cizinců.

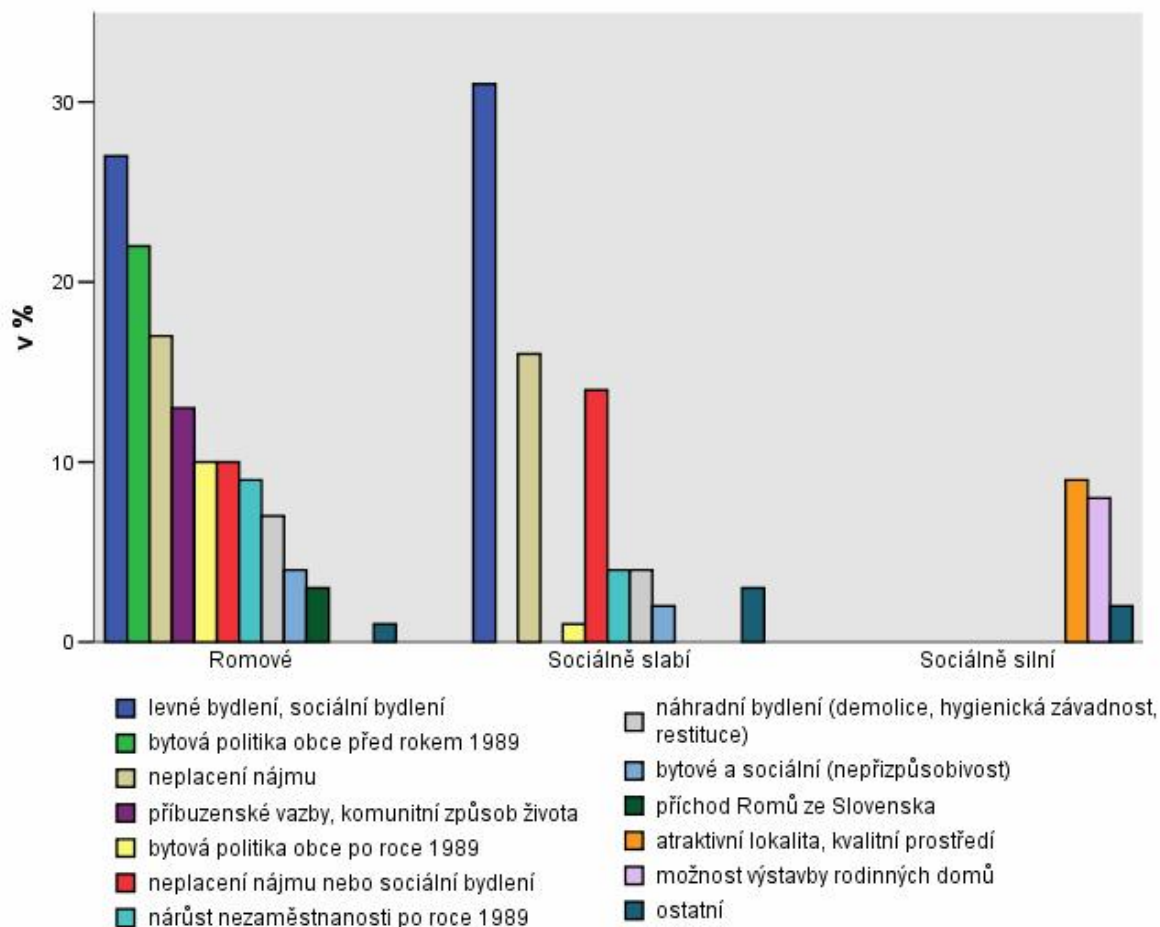
Separace sociálně silných obyvatel v nově postavených vilových čtvrtích vzniká nejčastěji na okrajích velkých měst. Hlavním lákadlem je možnost bydlení ve vlastním rodinném domku v atraktivním životním prostředí. Vlastnictví vily za městem je pro některé lidi také důležitou vizitkou sociálního postavení (tabulka 1). Odchod do suburbia přináší nejen přiblížení se přírodě a lepšímu životnímu prostředí, ale pro movitější rodiny představuje také možnost úniku ze sociálně slabých lokalit s nepřizpůsobivými spoluobčany a zvýšení pocitu vlastního bezpečí (tabulka 1). Vedle individuálních zájmů rodin a jednotlivců bydlet ve vlastním domě v „zeleni“ je důležitým faktorem nové výstavby po roce 1990 dostupnost pozemků v okrajových částech měst a v přilehlých obcích (obrázek 2). Pozemky, často vrácené původním vlastníkům v restituci, rozprodávali majitelé stavebním firmám pro developerskou výstavbu obytných okrsků nebo soukromým zájemcům o individuální výstavbu rodinných domů. Radnice často novou výstavbu na okrajích měst a v okolních obcích podporují (Perlín 2002). Na výslednou podobu a fungování nově postavených čtvrtí rodinných domů má důležitý vliv jak přístup místní vlády a její schopnost usměrňovat a koordinovat rozvoj, tak připravenost projektu ze strany developera (viz příklad Malé Šárky v Praze-Nebušicích v kapitole 4). Naproti tomu separace do uzavřených a polouzavřených soukromých obytných souborů může vzniknout v důsledku chaotické a neregulované výstavby a nekompetentního rozhodování obecního i stavebního úřadu (viz příklad Brna-Ivanovic ve 4. kapitole).

Tabulka 1 - Příčiny separace sociálně silných identifikované v denním tisku

Příčina separace	<i>(v závorce je orientačně uvedena četnost výskytu dané příčiny)</i>
Vizitka sociálního postavení	(4)
Odchod do lepšího fyzického a sociálního prostředí	(3)
Pocit bezpečí	(2)
Podpora nové výstavby městem	(2)
Dobrá dostupnost veřejnou dopravou, automobilem	(2)
Atraktivní prostředí, blízkost přírodě	(2)
Pracovní příležitosti (průmyslová zóna)	(1)

Zdroj: Obsahová analýza denního tisku.

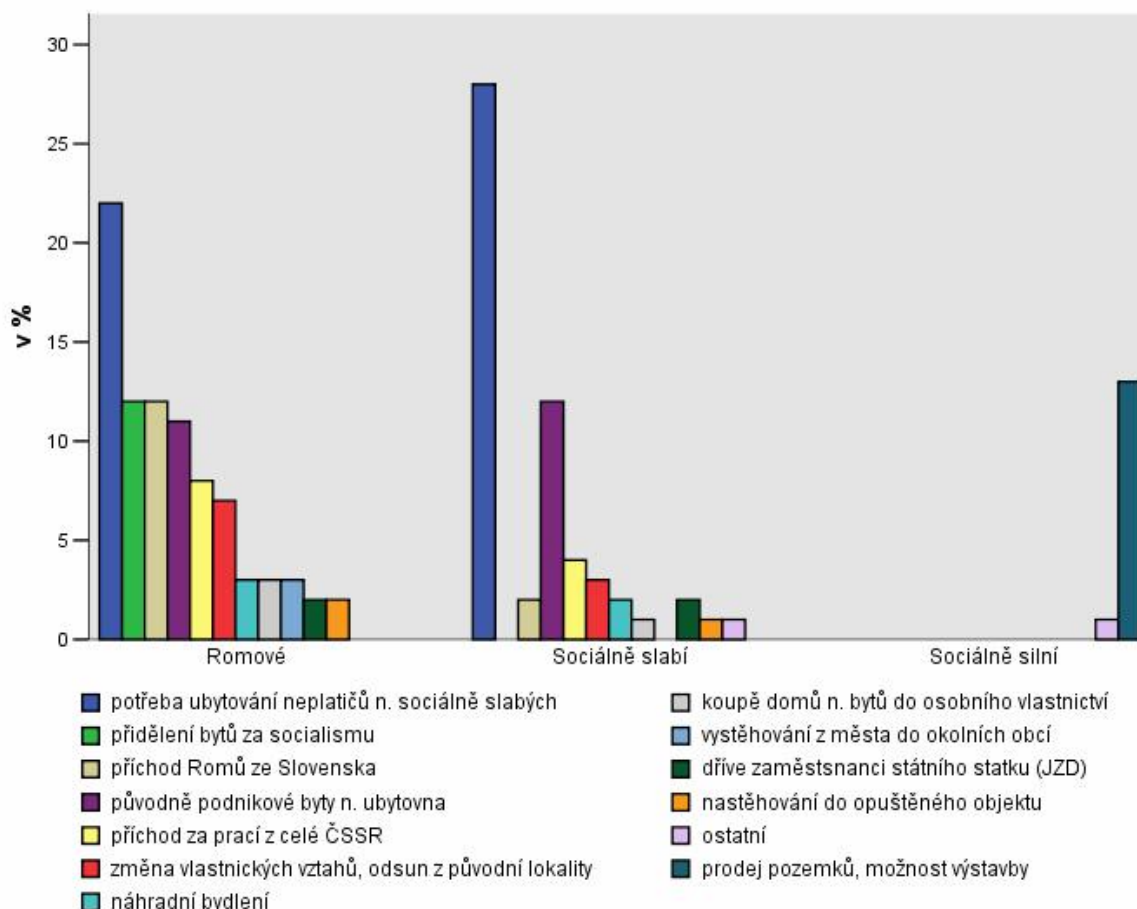
Obrázek 2 - Příčiny vzniku segregovaných a separovaných lokalit podle sociální skupiny obyvatel

Zdroj: Dotazníkové šetření, listopad 2005 – březen 2006

Nejčastější důvody vzniku koncentrací sociálně slabých obyvatel představují podle výsledků dotazníkové šetření dostupnost levného nebo sociálního bydlení v určitých lokalitách a odsun neplatičů nájemného do městem vyčleněných náhradních bytů (obrázek 2). V segregovaných sociálně slabých lokalitách se zpravidla nacházejí ve větší či menší míře také obyvatelé romského etnika. Koncentrace neplatičů nájemného vznikají v důsledku praktik měst a obcí v oblasti bydlení. Náhradní byty (holobyty) začaly být zřizovány obcemi po roce 1990 v různých částech jejich území, nejčastěji v nově postavených budovách na okrajích měst nebo v nevyužívaných objektech v intravilánu obce. Bydlení pro neplatiče nájemného (případně sociálně slabé domácnosti) často vzniklo i přeměnou původně podnikových bytů či ubytoven, které byly po roce 1990 uvolněny a přeměněny na sociální bydlení nebo náhradní bydlení (obrázek 3).

Obrázek 3 - Okolnosti vzniku segregovaných a separovaných lokalit podle sociální skupiny obyvatel

Zdroj: Dotazníkové šetření, listopad 2005 – březen 2006

Na straně nabídky závisí rezidenční segregace na dostupnosti různé kvality bydlení v jednotlivých částech města (Van Kempen 2003). Čtvrtě s kvalitním rezidenčním prostředím a tedy i dražším bydlením jsou zpravidla obývány příjmově silnějšími domácnostmi. Naproti tomu se lidé s nízkými příjmy soustřeďují spíše v méně atraktivních částech měst, které nabízejí nejlevnější a zároveň také nejméně kvalitní bydlení (nejen z hlediska životního prostředí a kvality bytového fondu, ale také z hlediska dopravní dostupnosti, nabídky služeb apod.). Příkladem sociálně slabé romské lokality, která vznikla relativně přirozeným sestěhováním sociálně slabých rodin z důvodů nižších nájmů, je soubor domů v Zadním Přívozu v Ostravě (viz případová studie v kapitole 4).

Lokality levného a sociálního bydlení se mohou vytvářet jak spontánně (lidé s nízkými příjmy volí nejlevnější a tedy i nejméně kvalitní bydlení), tak institucionálně, zřizováním obecních sociálních bytů v určitých částech měst. V mnoha evropských městech přispěla poválečná politika výstavby sociálního bydlení v rozsáhlých sídlištích na okrajích měst k posílení rezidenční segregace (Friedrichs a kol. 2003). V České republice hrozí nebezpečí sociální marginalizace některým panelovým sídlištím, která opouštějí příjmově silnější skupiny obyvatel kvůli nevyhovujícímu rezidenčnímu prostředí. Nižší ceny bydlení na sídlištích v porovnání s ostatními lokalitami měst naopak přitahují sociálně slabší domácnosti (tabulka 2). Podle Luxe (2002) začalo příjmově silnější obyvatelstvo opouštět neatraktivní prostředí sídlišť. Některé části sídlišť se pak mohou změnit v koncentrace příjmově slabých rodin a

etnických menšin. Mechanismus sociálního a fyzického úpadku sídliště přináší případová studie sídliště Máj v Českých Budějovicích (viz kapitola 4). Stěhování sociálně slabých obyvatel na upadající sídliště nemusí být jen jejich volbou. Může jít i o cílené vystěhování domácností do náhradního bydlení z restituovaných nemovitostí v lukrativních lokalitách městských center. K vystěhování z původní lokality a koncentraci na sídliště může dojít i z důvodu asanace či kompletní rekonstrukce hygienicky závadných a jinak nevyhovujících bytových domů a s tím spojená nutnost přesunout obyvatele do náhradních bytů.

Tabulka 2 - Příčiny segregace sociálně slabých identifikované v denním tisku

Příčina segregace	<i>(v závorce je orientačně uvedena četnost výskytu dané příčiny)</i>
Nízké ceny bydlení na sídlištích, bohatí odtud odcházejí, přicházejí sociálně slabí	(3)
Vystěhování neplatičů do náhradních bytů	(1)
Sociální bydlení zřízené městem	(1)

Zdroj: Obsahová analýza denního tisku.

Přestože většina koncentrací sociálně slabého obyvatelstva v lokalitách levného a sociálního bydlení vznikla až po roce 1990, některé koncentrace sociálně slabých mají kořeny již v 70. a 80. letech 20. století. Často se jedná o lokality v blízkosti průmyslových podniků, ve kterých byly vystavěny byty pro podnikové zaměstnance. Vlastnictví obytných domů velkými podniky je časté v průmyslových regionech (Ostravsko, Kladensko, Mostecko). V důsledku útlumu průmyslové výroby po roce 1989, nárůstu nezaměstnanosti a s tím souvisejícím narůstáním sociálních problémů začaly některé tyto oblasti sociálně i fyzicky upadat. Jako příklad může sloužit lokalita Staré Kročehlavy (Štěpánov) v Kladně (viz kapitola 4).

Koncentrace obyvatel romského původu jsou v převážné většině sociálně slabé lokality s velmi vysokou nezaměstnaností, tvořené obyvatelstvem s nízkým vzděláním a špatnou kvalifikací (v některých případech dokonce negramotných). Příčiny segregace Romů i sociálně slabých je proto třeba hledat ve vnějších ekonomických a sociálních podmínkách, v přístupu většinové společnosti a v postoji veřejných institucí k bytové otázce a územnímu rozvoji, ale také na straně samotných segregovaných jedinců a způsobu života určité části Romů. Romské i sociálně slabé obyvatelstvo žijící v segregovaných lokalitách se vyznačuje nízkým dosaženým vzděláním a nedostatečnou kvalifikací, což snižuje šance těchto lidí najít uplatnění se na trhu práce. Vysoká nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách a chudoba, často provázená zadlužeností, zvyšuje riziko sociálního i prostorového vyloučení těchto skupin. Ekonomické a sociální problémy Romů a sociálně slabých se pak stávají zároveň příčinou i důsledkem omezených možností na trhu s byty a segregovaného bydlení. Chudoba je často spojena se sociální nepřizpůsobivostí vůči okolí a společenským normám. Zejména u občanů romského etnika snižuje odlišný životní styl, hodnoty a návyky pravděpodobnost bezkonfliktního soužití s ostatními obyvateli. Podle Van Kempena (2003) určují pozici domácností na trhu s byty vedle finančních prostředků také další zdroje; poznávací (vzdělání, schopnosti, znalost trhu s byty), politické (schopnost hájit formální práva ve společnosti) a sociální (dosažitelnost „důležitých“ lidí a začlenění do sociálních sítí). Těmito schopnostmi většinou disponují sociálně slabí obyvatelé v omezené míře.

Na druhou stranu hrají v segregaci Romů určitou roli také diskriminační postoje a praktiky některých členů většinové společnosti. Nejen chování jednotlivých aktérů, ale i fungování institucí v bytovém systému není zcela nezávislé na postojích jednotlivců. V tomto smyslu upozornil Pahl (1975) na důležitou roli městských manažerů (státní úředníci, představitelé

místních vlád) a strážců (profesionálně pracující v soukromém sektoru, např. realitní agenti), jejichž osobní hodnoty, přesvědčení a cíle mohou ovlivnit, kde lidé bydlí. Rex a Moore (1967) například poukázali na to, že přistěhovanci bývají v přístupu k bydlení v Británii znevýhodněni právě diskriminačními postupy a praktikami městských manažerů a strážců, kteří je umísťují do starého a chátrajícího bytového fondu vnitřních měst. Diskriminační postoje se mohou projevit také u pronajímatelů, prodávajících i kupujících. Diskriminaci na pracovním trhu, na trhu s byty a ve vzdělání často zmiňuje denní tisk jako jednu z příčin segregace Romů v České republice (tabulka 3).

Tabulka 3 - Příčiny segregace Romů identifikované v denním tisku

Příčina segregace	<i>(v závorce je orientačně uvedena četnost výskytu dané příčiny)</i>
Diskriminace (ve vzdělání, na trhu práce)	(6)
Vystěhování neplatičů do náhradních bytů	(6)
Vystěhování městem do okolních obcí	(3)
Vystěhování městem do okolních obcí, diskriminace na trhu s byty	(1)
Vystěhování městem do okolních obcí, prodej bytů s nájemníky soukromému majiteli	(1)
Prodej obecních domů soukromým vlastníkům	(2)
Chudoba, zadluženost	(2)
Osídlování pohraničí slovenskými Romy, politika socialistického režimu vůči Romům	(2)
Přistěhování Romů ze Slovenska	(1)
Stigmatizace čtvrti, nedostatečná vybavenost službami	(1)
Nepřízpůsobivost, hlučnost, nepořádnost	(1)
Soukromý majitel koupí nájemníkům levný byt na sídlišti	(1)
Nízká motivace k ekonomické aktivitě	(1)
Obsazování opuštěných domů	(1)

Zdroj: Obsahová analýza denního tisku.

K vytváření segregáčnických tlaků na romskou menšinu v 90. letech přispěla podle Baršové (2002) změna vlastnických vztahů v oblasti nájemního bydlení, privatizace bytového fondu obcí a chybějící koncepční přístup k řešení sociálního bydlení na národní úrovni. Bytová politika obcí hraje a v minulosti také hrála velmi významnou roli při vytváření romských koncentrací (obrázek 2). V současnosti je rozšířeným, institucionálně podmíněným mechanismem vzniku segregovaných romských (sociálně slabých) lokalit již diskutované vystěhování neplatičů nájemného do náhradních bytů. Lokality sociálního bydlení a bydlení pro neplatiče nájemného vykazují u romských koncentrací podobné charakteristiky jako u sociálně slabých (obě skupiny se značně překrývají). V případě Romů dochází v některých případech k odsunu nepřizpůsobivých obyvatel za hranice města do přilehlých obcí. Město koupí levné domy v okolních vesnicích, do kterých vystěhuje nepřizpůsobivé občany a tím se zbaví odpovědnosti za řešení situace problémových sociálních skupin. Takové případy jsou vzhledem k jejich mediální atraktivnosti často popisovány v tisku (tabulka 3). Některá města řeší problémy s nepřizpůsobivými nájemníky prodejem obecních domů soukromým vlastníkům. Podobnou strategii uplatňují i někteří soukromí majitelé (restituenti). Příčinou odsunu do náhradního bydlení může být vedle neplacení nájmu a změny vlastnických vztahů také nutnost vystěhování obyvatel v důsledku neobyvatelnosti zdevastovaných a hygienicky závadných objektů. Ačkoli Romové představují v přístupu k přiměřenému bydlení ohroženou menšinu (často žijí v přeplněných bytech nízkého standardu), Lux a kol. (2003) zdůrazňují, že problémem je v tomto případě nejen nevyhovující řešení bytové otázky, ale též jejich

problémové soužití s většinovou populací, nízké vzdělání a kvalifikace, vysoká nezaměstnanost, neznalost jazyka a podobně.

Přední Přívoz v Ostravě (viz kapitola 4) je příkladem lokality, kde bytová politika města v 90. letech 20. století, ve spojení s rozsáhlou privatizací dříve obecních domů a bytů, přispěla ke vzrůstající koncentraci romského obyvatelstva. Podobně jako v Českých Budějovicích i zde. byla koncentrace Romů v lokalitě posílena přestěhováním Romů ze zprivatizovaných objektů v atraktivnějších částech města.

Kořeny vzniku segregovaných romských lokalit sahají často do období socialismu. Více než polovina romských koncentrací identifikovaných dotazníkovým šetřením na území České republiky vznikla před rokem 1990. Vedle neplacení nájmu a dostupnosti levného a sociálního bydlení tak představuje u Romů, na rozdíl od sociálně slabých, důležitou příčinu segregace bytová politika bývalého socialistického režimu (obrázek 2, tabulka 3). Politicky podmíněné koncentrace vznikaly od 50. let v souvislosti s poválečným osidlováním pohraničí a budováním průmyslové základny, kdy přicházela pracovní síla do průmyslově se rozvíjejících regionů (Mostecko, Ostravsko). Nezanedbatelnou roli hráli též Romové, kteří přišli do Čech ze Slovenska (obrázek 3). Známým příkladem segregované Romské lokality, který ilustruje politiku socialistického režimu vůči Romům, je sídliště Chanov v Mostě (viz podrobnou studii v kapitole 4).

Prostorová koncentrace různých etnických a kulturních skupin je v některých případech vysvětlována volbou takto spřízněných jedinců bydlet společně v jedné oblasti (Musterd a Ostendorf 2003). Také některé koncentrace Romů vznikají dobrovolně na základě rodinných a příbuzenských vazeb, komunitního způsobu života a sdílených odlišných životních stylů a hodnot. Rozsahem se tyto enklávy pohybují od jednoho domu po celou čtvrť. Lokality se často početně rozrůstají v důsledku přistěhování rodin a jednotlivců k příbuzným po zničení či prodeji vlastních bytů (včetně slovenských Romů).

Otevření České republiky světu se projevilo ve zvýšeném počtu cizinců na našem území a vytvořilo podmínky pro vznik dalších etnických koncentrací. Podle Musila (1967) závisí segregace etnických skupin na početní velikosti menšiny, na jejím ekonomickém postavení, na stupni kulturních odchylek od norem země, na stupni institucionalizovaného odmítání menšiny a na stupni konzervativizmu menšiny (lpění na vlastní kultuře). Vzhledem k nízké četnosti případů koncentrací cizinců identifikovaných v dotazníkovém šetření i v obsahové analýze tisku a zejména k významným odlišnostem sociálního postavení i rezidenčních preferencí a praktik odlišných národností, nelze příčiny a mechanismy rezidenční segregace / separace cizinců v České republice jednoduše zobecňovat. Cenné informace však přinesly případové studie vietnamské komunity v Chebu, ubytovny cizinců v Praze-Holešovicích a prestižní lokality bydlení cizinců v Malé Šárce v Praze (viz 4. kapitola).

Důsledky existence segregovaných a separovaných lokalit

Při hodnocení důsledků rezidenční segregace bývá nejvíce pozornosti věnováno negativním důsledkům plynoucím z koncentrace a izolace sociálně slabých a etnicky či rasově vymezených skupin obyvatel. To není překvapivé. Lokality koncentrace těchto sociálních skupin se totiž často pojí s různými druhy sociálních problémů, které přitahují pozornost veřejnosti, odborníků a politiků: kriminalitou, konflikty v soužití s ostatními obyvateli, sociálním vyloučením, nízkou úrovní dosaženého vzdělání, nezaměstnaností, chátrajícím

bytovým fondem, špatnou dostupností a kvalitou služeb a podobně. Prostorová koncentrace chudoby je ale také bariérou životních šancí a sociálních příležitostí těch, kteří v takových koncentracích žijí (Friedrichs a kol. 2003, Van Kempen 1994). Mnohem méně je pak diskutováno to, že oddělení sociálních a etnických skupin do odlišných rezidenčních prostředí může vést k omezení vzájemné komunikace, důvěry a ve svém důsledku k oslabení sociální soudržnosti ve společnosti jako celku. To však již není jen otázkou segregace v lokalitách s koncentracemi sociálně slabých a sociálně vyloučených, ale i separace sociálně silných a sociálně a geograficky mobilních do lokalit nedostupných z hlediska bydlení pro zbytek společnosti.

Pokud je prostorové oddělení vytvořeno na dobrovolné bázi, mohu být důsledky takového seskupení pro jeho obyvatele pozitivní. Soustředění lidí vzájemně si blízkých svým socioekonomickým postavením, etnickou příslušností, náboženstvím či jinými znaky do rezidenčních enkláv může posílit pocit bezpečí, sounáležitosti, podpořit tvorbu sociálních sítí a podobně (Burjanek 1997, Marcuse 1997). Frisbie a Kasarda (1988, cit. v. Burjanek 1997) uvádějí, že bydlení v etnických enklávách může být přínosné též v ekonomické oblasti, pokud se uvnitř vytvoří relativně samostatná ekonomika, založená na samostatném podnikání příslušníků etnické skupiny, kteří pak poskytují zaměstnání, zboží a služby ostatním obyvatelům enklávy.

Převážná většina důsledků vyplývajících z existence segregovaných lokalit v České republice je však negativních. Nejvíce problémů se objevuje v lokalitách, ve kterých se soustřeďuje sociálně slabé romské obyvatelstvo. Naopak separované čtvrtě bohatých nejsou zpravidla považovány za problematické (což je také jeden z důvodů nižšího počtu separovaných lokalit bohatých identifikovaných v dotazníkovém šetření).

Separace sociálně silných obyvatel v nově postavených čtvrtích v suburbiích většinou přináší klady pro samotné nové residenty (klid, bezpečí, blízkost přírodě apod.), nicméně z pohledu ostatních obyvatel lokality, rozvoje obce či celého města může být vnímána záporně. Někteří představitelé obcí oslovení v dotazníkovém šetření negativně hodnotili uzavřenost nově přichozích obyvatel vůči místní populaci a jejich celkový nezájem o dění v obci, včetně nízké motivace k přihlášení trvalého bydliště v obci (obrázek 4). Neharmonický vztah nových residentů a původních obyvatel lokalit a neshody vyplývající z jejich odlišných životních stylů jsou někdy zmiňovány též v tisku v souvislosti s výstavbou satelitních městeček (tabulka 4). Nová bytová výstavba v Brně Ivanovicích znamenala radikální proměnu životního stylu a rytmu lokality, a to jak díky příchodu nových obyvatel, tak v důsledku změny života starousedlíků (prodej restituovaných pozemků přinesl rodinám starousedlíků velké příjmy a změnu v tradičním venkovském stylu života) (viz kapitola 4). Největší problémy spojené s novou výstavbou v Brně-Ivanovicích však způsobuje nepropustnost území způsobená separací nových obyvatel do uzavřených a polouzavřených soukromých obytných souborů (blíže viz kapitola 4).

Ve mnoha obcích je však vztah okolí k nově vystavěným čtvrtím movitějších obyvatel neutrální, což vychází z minimálních kontaktů nových obyvatel se starousedlíky. Například sídliště vil a rodinných domků Malá Šárka v Praze-Nebušicích a v něm žijící komunita (většinou cizinci s vysokými příjmy) se nejeví jako problémová (viz kapitola 4). Lidé z Nebušic a ze sídliště Malá Šárka se nepotkávají a nekomunikují spolu. Noví residenty Malé Šárky tvoří uzavřenou komunitu a starousedlíky jsou vnímány jako svět sám pro sebe. Výstavba lokality přinesla pro Nebušice rychlejší zavedení infrastruktury (plyn, kanalizace).

Zvýšení cen pozemků a nemovitostí znamenalo vyšší příjmy z prodeje a pronájmů nemovitostí pro mnohé starousedlíky. Cizinci přinesli také drobné zlepšení služeb.

Řada negativních ohlasů se vztahuje k fyzickému charakteru výstavby a k vybavenosti nově budovaných rezidenčních lokalit (nedostatečná nabídka služeb, malá kapacita dopravní infrastruktury, chybějící veřejné prostory, nízká architektonická a urbanistická kvalita) (tabulka 4). Některé z těchto nedostatků znatelně ovlivňují kvalitu života specifických skupin nově přichozích residentů, například žen v domácnosti (tzv. „zelených vdov) a teenagerů. Negativně je vnímáno také zintenzivnění dopravy a přetížení infrastruktury v obcích v okolí měst zasažených novou výstavbou. Z pohledu obcí je problematická nedostatečná kapacita místních mateřských a základních škol, která se objevuje v souvislosti s narůstajícím počtem obyvatel a dětí v residenčně se rozvíjejících malých obcích. Ve všech těchto případech však nejde o důsledky separace a segregace, ale o nedostatečnou koordinaci výstavby bydlení a zejména procesu suburbanizace.

Tabulka 4 - Důsledky separace sociálně silných identifikované v denním tisku

Důsledek separace	<i>(v závorce je orientačně uvedena četnost výskytu daného důsledku)</i>
Chybí služby, dopravní infrastruktura, veřejné prostory, nízká architektonická a urbanistická kvalita	(5)
Zelené vdovy, chybí služby, dopravní infrastruktura, veřejné prostory, nízká architektonická a urbanistická kvalita	(1)
Výrazný nárůst počtu obyvatel obce	(2)
Odlíšný životní styl starousedlíků a novousedlíků	(2)
Zintenzivnění dopravy, přetížená dopravní a technická infrastruktura	(2)
Přeplněné základní školy, nehlášení se k trvalému pobytu	(2)
Přeplněné základní školy	(1)
Negativní zásah do krajiny, narušení venkovského rázu obce	(1)

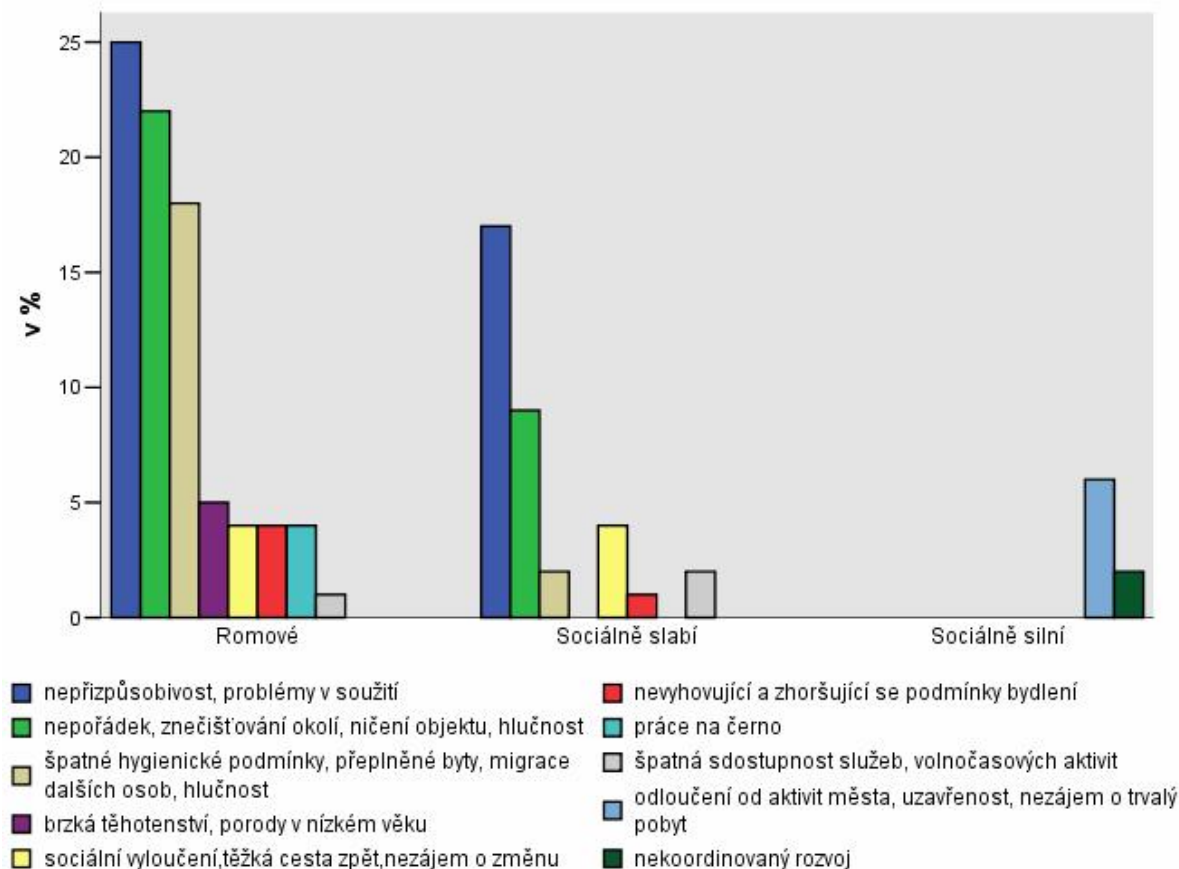
Zdroj: Obsahová analýza denního tisku.

V souvislosti se separací obyvatel s vyšším sociálním statusem je třeba si uvědomit, že k negativním dopadům nemusí docházet jen v lokalitách zasažených novou výstavbou, ale též v těch čtvrtích města, ze kterých příjmově silnější obyvatelé odcházejí. Odliv vzdělanějších a bohatších domácností přispívá ke snižování sociálního statusu v místech původních bydlišť. Nedochozí přitom pouze k odchodu příjmově silnějších obyvatel, ale současně též k přílivu nových sociálně slabých domácností do těchto lokalit, což dále posiluje jejich úpadek (např. sídliště Máj v Českých Budějovicích, Přední Přívoz v Ostravě). Sociální úpadek lokalit je provázen fyzickým chátráním a omezováním funkční vybavenosti upadajících území (služby, obchody, veřejná doprava). Příkladem je probíhající koncentrace Romů v Předním Přívoze v Ostravě, která znatelně ovlivňuje ostatní obyvatele lokality a postupně vede k úpadku této městské čtvrti z pohledu sociálního, fyzického i funkčního (viz případová studie v kapitole 4). Původní obyvatelstvo z lokality postupně odchází a služby a obchody mizí z důvodu zvyšujícího se počtu Romů. Nově přišlo jen několik firem, které těží z budoucí výhodné dopravní polohy. Jejich svět je však velmi vzdálen od života zdejších Romů.

K podobnému procesu sociálního úpadku dochází také na sídlišti Máj v Českých Budějovicích (viz případová studie v kapitole 4). Lidé, kteří mají zdroje na pořízení bydlení jinde lokalitu opouští a na jejich místo se dostávají chudší a také problémovější obyvatelé, často Romové. Tím se sociální status a atraktivita celé lokality snižuje. Část obyvatel sídliště uvažuje o přestěhování jinam. Byty však není možné prodat za dobrou cenu a tím pádem ani

získat peníze na byt v lepší lokalitě. Obyvatelé s nižšími finančními prostředky tak zůstávají uzavřeni a zachyceni na tomto sídlišti. Na jednu stranu tím dochází k udržování určité úrovně sociálního statusu a zpomalení úpadku, na druhou stranu však tento proces vede k postupné filtraci bytů těm, kteří se budou stále více odlišovat od svého okolí

Obrázek 4 - Důsledky existence segregovaných a separovaných lokalit podle sociální skupiny obyvatel

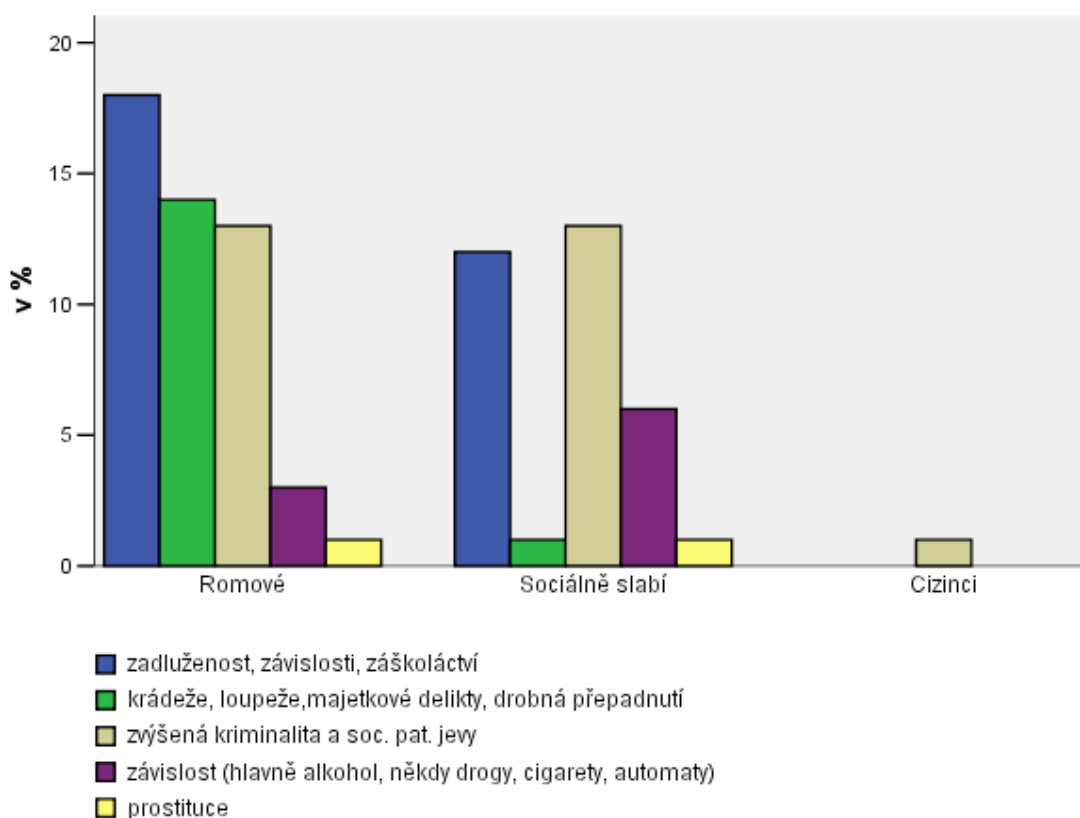
Zdroj: Dotazníkové šetření, listopad 2005 – březen 2006

Nejvíce problémových rysů se v České republice objevuje u koncentrací sociálně slabého romského obyvatelstva (obrázek 4). Negativní důsledky plynoucí z koncentrace Romů a sociálně slabých si jsou velmi podobné, což je dané skutečností, že množiny sociálně slabých a Romů se značně překrývají. V lokalitách koncentrace sociálně slabých představují značnou část sociálně slabých právě Romové. Nejčastějším problémem v segregovaných romských a sociálně slabých lokalitách je podle výsledků dotazníkového šetření konfliktní soužití s ostatními skupinami obyvatel. To je dáno odlišným životním stylem mnoha sociálně slabých a Romů, který nerespektuje pravidla a normy sdílené většinovou populací. Většina pak hovoří o sociální nepřizpůsobivosti (obrázek 4). Především u občanů romského etnika jsou mnohdy okázalé projevy odlišného životního stylu důvodem sporů s ostatními obyvateli lokality a blízkého okolí. Mezi negativně vnímané projevy patří zejména znečišťování okolí, ničení objektů a nadměrná hluchnost (obrázek 4). Romské lokality jsou navíc charakteristické nízkou kvalitou obytného prostředí, špatnými hygienickými podmínkami, přeplněnými byty a velkou fluktuací osob v bytech, což v mnoha případech negativně ovlivňuje sousední lokality a vztahy s okolními obyvateli (obrázek 4, tabulka 6). Příklady negativního vnímání romské

menšiny a obtížného soužití Romů a ostatních obyvatel přináší případové studie v kapitole 4 (Staré Kročehlavy-Štěpánov v Kladně, Přední a Zadní Přívoz v Ostravě, Chanov v Mostě, sídliště Máj v Českých Budějovicích).

S výraznými koncentracemi romských a sociálně slabých obyvatel se pojí též zvýšená kriminalita a výskyt sociálně patologických jevů (obrázek 5, tabulka 5 a 6). Nedostatek finančních prostředků a zadluženost většiny obyvatel segregovaných lokalit se projevuje ve vyšší míře majetkových deliktů (loupeže, krádeže, drobná přepadnutí). Velkým problémem v romských lokalitách je lichva. Podnikavější Romové nabízí ostatním členům komunity půjčky za vysoký, často až stoprocentní úrok. V některých lokalitách poskytuje zdroj obživy prostituce či obchod s drogami. Odrazem nepříznivé sociální situace jsou rozšířené alkoholické a drogové závislosti u lidí žijících v místech koncentrované chudoby. Ačkoli vazba vyplácení sociálních dávek na povinnou školní docházku napomohla ke zlepšení situace, u některých dětí pocházejících ze sociálně slabých romských rodin je problémem záškoláctví.

Obrázek 5 – Sociálně patologické jevy v segregovaných a separovaných lokalitách podle sociální skupiny obyvatel

Zdroj: Dotazníkové šetření, listopad 2005 – březen 2006

Z pohledu obyvatel žijících v segregovaných lokalitách představuje závažný problém sociální vyloučení, které znesnadňuje začlenění jedinců zpět do společnosti (obrázek 4). Sociální vyloučení je nejčastěji definováno jako vyloučení z pracovního trhu nebo trvalého zaměstnání (Somerville 1998). Zaměstnání je považováno za prvotní předpoklad pro širší zapojení a integraci do společnosti (nedostatečný příjem omezuje zapojení do ostatních sfér života

společnosti). Chudoba je zpravidla důsledkem dlouhodobé nezaměstnanosti lidí jejichž vzdělání a kvalifikace neodpovídají nabídce míst na pracovním trhu. Dlouhodobě nezaměstnaní ztrácí příležitosti, nástroje a nakonec i schopnost účastnit se chodu společnosti, což se zpětně odráží v dalším zhoršování možností zapojení na trhu práce, nezájmu na dalším vzdělávání, slabé pozici na trhu s byty, nízké nebo extrémně orientované politické účasti, slabé sociálně kulturní integraci (Musterd a Ostendorf 2003), tj. v prohlubujícím se stavu sociálního vyloučení. Většina lokalit s koncentrací sociálně slabého romského obyvatelstva v České republice vykazuje velmi vysokou míru nezaměstnanosti a znaky sociálního vyloučení. Sociální vyloučení provázené apatií a pasivitou zde žijících obyvatel pak znesnadňuje jejich znovu začlenění do pracovního trhu a společnosti (obrázek 4, tabulka 6). Sociální vyloučení a rezidenční segregace se navzájem posilují a vytvářejí situaci z níž není bez výrazného vnějšího zásahu úniku.

Tabulka 5 - Důsledky segregace sociálně slabých identifikované v denním tisku

Důsledek segregace	(v závorce je orientačně uvedena četnost výskytu daného důsledku)
Kriminalita, ochod s drogami	(1)
Zadluženost, chátrání objektu	(1)
Anonymita	(1)

Zdroj: Obsahová analýza denního tisku.

Tabulka 6 - Důsledky segregace Romů identifikované v denním tisku

Důsledek segregace	(v závorce je orientačně uvedena četnost výskytu daného důsledku)
Špatné hygienické podmínky, nepořádek	(3)
Špatné hygienické podmínky, nepořádek, drogové závislosti	(1)
Reprodukce negativních vzorců chování	(2)
Chycení v pasti	(1)
Lichva, závislosti, sociální vyloučení	(1)
Kriminalita, ochod s drogami, prostituce	(1)
Prostituce	(1)
Drobné krádeže v okolí	(1)
Odběr energií na černo	(1)
Práce na černo	(1)
Stigmatizace čtvrti, lichva	(1)
Stigmatizace čtvrti	(1)
Přeplněné byty, nezaměstnanost	(1)
Přeplněné byty	(1)
Nepřátelství mezi rodinami	(1)

Zdroj: Obsahová analýza denního tisku.

V diskusi o důsledcích rezidenční segregace je důležitá otázka, do jaké míry sociální struktura a prostředí čtvrti ovlivňují obyvatele v jejich chování, způsobu myšlení, postojích, psychické sféře i životních příležitostech (tzv. *neighbourhood effect*). Pozornost je věnována zejména negativním vlivům sociálního prostředí rezidenčních čtvrtí na vertikální sociální mobilitu jedinců i domácností, na životní šance a příležitosti, na dosaženou úroveň vzdělání a na schopnost začlenění se do většinové společnosti (Atkinson a Kintrea 2001, Musterd a Ostendorf 2003, Van Kempen 1994). Musterd a Ostendorf (2003) považují *neighbourhood efekt* nejen za důsledek segregace, ale také za příčinu vedoucí k dalšímu prohlubování

sociálního vyloučení segregovaných skupin ze společnosti. Vzhledem k relativně nízké míře a rozsahu segregace v České republice a fungujícímu sociálnímu systému není zatím vliv čtvrtí na obyvatele zdaleka tak silný jako například v amerických městech.

Vliv prostředí čtvrti nepůsobí jen interně na rozvoj osobnosti ve čtvrti bydlící, ale působí i na postavení zde žijících obyvatel v rámci celku města. Dochází ke stigmatizaci obyvatel žijících v upadajících segregovaných čtvrtích. V České republice je negativní stigmatizace čtvrti nejpatrnější u některých lokalit s vysokou koncentrací Romů (tabulka 6). Sociálně slabé a romské obyvatelstvo koncentrované v silně segregovaných lokalitách hůře získává především práci. Adresa bydliště se stává znakem vypovídajícím o charakteru jednotlivce. Pokud ale k segregaci vedou takové znaky jednotlivce, které s pracovní výkonností nemají nic do činění, pak jde o skryté diskriminační praktiky, které segregaci, stigmatizaci a sociální vyloučení utvářejí.

Extrémní případ koncentrace chudoby představují ghetta. Wilson (1987) tvrdí, že rostoucí prostorová koncentrace chudého obyvatelstva vede k vytvoření sociálního prostředí, které postrádá instituce, role a hodnoty potřebné k úspěchu ve společnosti. Právě v ghettech je negativní vliv čtvrti na obyvatele rozvinut nejsilněji. Obyvatelé ghatt žijí v prostředí, které je formované normami a hodnotami jejich bezprostředního okolí (čtvrti), které mohou být značně odlišné od postojů většinové společnosti (Friedrichs a kol. 2003). Uzamčení obyvatel ghatt v „sociální pasti“ má za následek vyloučení celých generací z účasti na životě většinové společnosti (v oblasti zaměstnání, vzdělání, služeb, politiky, kultury), což dále omezuje jejich životní šance a prohlubuje znevýhodněné postavení ve společnosti (Wilson 1987). Únik z ghetta je považován za mimořádně nesnadný mimo jiné kvůli k tomu, že obyvatelé nemají finanční prostředky potřebné k přestěhování. Kvalita místních služeb a zařízení (např. škol) v chudých čtvrtích se zhoršuje (Cutler a Glaeser 1997).

Reprodukce negativních vzorců chování, nesnadný odchod z lokality a komunity a špatná dostupnost služeb jsou často zmiňovanými problémy také v případě některých romských a sociálně slabých segregovaných lokalit v České republice (obrázek 4, tabulka 6). Lokalitou, která se svými fyzickými a sociálními znaky i mírou prostorového vyloučení přibližuje charakteristikám ghetta je sídliště Chanov v Mostě (viz případová studie v kapitole 4). Stav domovního fondu a fyzického prostředí v Chanově je kvůli trvalé devastaci nájemníky katastrofální. Většina dospělých obyvatel je nezaměstnaných, někteří příležitostně pracují na černo. Vedle vysoké nezaměstnanosti, nízké vzdělanosti obyvatel, špatných hygienických podmínek a zdevastovaných bytů je velkým problémem zadluženost a s ní související rozsáhlá lichva. Velké problémy nastávají s chanovskou mládeží po skončení povinné školní docházky, kdy základní škola přestane plnit výchovnou roli. Zcela chybí motivace ke vzdělání a podpora vzdělání dětí v rodinném zázemí. Častá jsou brzká těhotenství a drogové závislosti mladých lidí. S užíváním drog souvisí krádeže (rozkrádání zařízení společných a venkovních prostor). Nemałym problémem je nebezpečí degenerace chanovské populace, protože k biologické reprodukci dochází většinou jen mezi obyvateli izolované lokality. Charakteristickým rysem obyvatel Chanova je pasivita a apatie. Zdejší lidé příliš spoléhají na pomoc státu a města, sami se nesnaží svoji situaci zlepšit. Sociální vzestup a únik z lokality je mimořádně nesnadný a podaří se jen málo komu.

Důsledky koncentrací cizinců je těžké zobecňovat vzhledem k jejich veliké různorodosti. Cenné informace přinesly případové studie vietnamské komunity v Chebu, ubytovny cizinců v Praze-Holešovicích a prestižní lokality bydlení cizinců v Malé Šárce v Praze (viz kapitola 4). Koncentrace cizinců, ve kterých byly realizovány případové studie, se nezdají být

problémové. Například na sídlišti Zlatý vrch v Chebu většina respondentů vnímá Vietnamce jako slušné a tiché sousedy. Některým obyvatelům však vadí, že je vietnamská komunita vůči českým obyvatelům příliš uzavřena. S existencí ubytovny cizinců v Praze v Holešovicích rovněž nejsou spojeny větší problémy. Přispívá k tomu nejen fyzická izolace, ale i skutečnost, že vedoucí ubytovny pečlivě dbá na platnost dokladů ubytovaných (blíže viz případové studie ve 4. kapitole).

Závěry

Podmínky, příčiny a mechanismy vzniku, utváření a existence segregovaných a separovaných lokalit v České republice se liší podle jednotlivých sociálních skupin obyvatel (tabulka 7). Separované lokality bohatých vznikají nejčastěji novou výstavbou rodinných domů na okrajích měst a v příměstských obcích. Mnohé dnešní lokality segregace sociálně slabých a Romů mají své kořeny v historii a některé z nich byly umocněny i praktikami v období komunismu. Důvody a mechanismy vzniku romských a sociálně slabých koncentrací jsou poměrně rozmanité a váhy přičítané jednotlivým vlivům a okolnostem se často liší v závislosti na situaci v konkrétním místě. Faktory působící na utváření různých forem romských a sociálně slabých koncentrací se navzájem prolínají. Rozšířenou příčinou vzniku rezidenční segregace představuje relativně spontánní koncentrace sociálně slabých rodin do oblastí, které nabízejí levné a dostupné bydlení. Některé romské enklávy tak vznikají dobrovolně na základě příbuzenských vztahů a „komunitního“ způsobu života jejích členů. Do oblastí s levným bydlením jsou také vystěhovávány domácnosti z restituovaných a dnes soukromých nemovitostí v lukrativních polohách zejména městských center. Významnou roli v segregaci hrají i praktiky jednotlivých místních samospráv. Města a obce přispívají ke koncentraci sociálně slabých a Romů koncentrací sociálního bydlení do určitých částí jejich území. Rozšířeným mechanismem rezidenční segregace je i odsun neplatičů nájemného do koncentrací holobytů.

Segregace a separace má odlišné důsledky pro různé skupiny obyvatel a území (např. segregované / separované domácnosti, ostatní obyvatelé lokality a okolí, pro město a jeho řízení), proto je nutné odlišovat, koho se konkrétní dopady dotýkají a jakým způsobem jednotlivé skupiny a aktéry ovlivňují. Nejvíce negativních důsledků je spojeno s existencí sociálně slabých romských lokalit, které na sebe váží nejzávažnější problémy jak pro samotné obyvatelé lokalit, tak z hlediska soužití segregované komunity s okolím (tabulka 7). Mezi negativně vnímané projevy ze strany okolí patří nepořádek a znečišťování okolí, ničení objektů a jejich okolí, nadměrná hlučnost a zvýšená kriminalita. Z pohledu segregovaných obyvatel je závažným problémem sociální vyloučení, které znesnadňuje znovu zapojení segregovaných jedinců do pracovního procesu a úspěšné zařazení do dalších sfér života společnosti (zejména vzdělání). Separace příjmově silných skupin obyvatel vytváří nejvíce nežádoucích dopadů pokud je sociální oddělení doprovázeno fyzickou separací území (neprostupnost území, omezené kontakty různých sociálních skupin, konflikt starousedlíků a nových obyvatel apod.). Z hlediska celého města vede odchod obyvatel s vyšším sociálním statusem z některých částí měst za lepším bydlením k jejich sociálnímu a fyzickému úpadku. Do takových lokalit naopak přicházejí domácnosti sociálně slabších a segregace narůstá.

Vznik a existence segregovaných lokalit má významné důsledky nejen na místní úrovni, ale také pro společnost jako celek. Život v sociálně oddělených lokalitách snižuje možnosti bližšího vzájemného kontaktu mezi sociálními skupinami, což může vést k nárůstu sociálních vzdáleností mezi sociálními skupinami a snižování sociální soudržnosti ve společnosti.

S růstem segregace bude narůstat i tlak na vynakládání veřejných finančních zdrojů na řešení vzniklých problémů z veřejných rozpočtů. Prevence je z tohoto hlediska méně nákladná než budoucí léčení rozsáhlých důsledků. V neposlední řadě ovlivňuje existence segregovaných lokalit i vnímání České republiky vnějším světem.

Tabulka 7 - Nejdůležitější příčiny vzniku lokalit segregace a separace a důsledky jejich existence podle sociálních skupin obyvatel

Sociální skupina	Příčiny a mechanismy vzniku lokalit	Důsledky a problémy existence lokalit
SOCIÁLNĚ SILNÍ	<ul style="list-style-type: none"> • možnost výstavby rodinných domů na okrajích měst • přání bydlet v atraktivním životním prostředí za městem • únik ze sociálně slabých lokalit • vizitka sociálního postavení • nevhodná a nedůsledná územně-plánovací koordinace nové bytové výstavby 	<ul style="list-style-type: none"> • uzavřenost nově příchozích obyvatel vůči místní populaci • neharmonický vztah nových residentů a původních obyvatel • nezájem o změnu trvalého bydliště • fyzický charakter a vybavenost nových rezidenčních lokalit (služby, fyzická separace apod.) • zintenzivnění dopravy, přetížená infrastruktura (technická, školy apod.) • snižování sociálního statusu v místech původních bydlíšť
SOCIÁLNĚ SLABÍ	<ul style="list-style-type: none"> • dostupnost levného a sociálního bydlení v určitých lokalitách • odsun neplatičů nájemného do náhradních bytů • změna vlastnických vztahů (restituce, privatizace) • odsun do náhradního bydlení (demolice či rekonstrukce objektu) • úpadek lokalit v souvislosti s útlumem průmyslové výroby a nárůstem nezaměstnanosti • odchod příjmově silnějších obyvatel z neatraktivních lokalit (např. sídlišť) • nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách 	<ul style="list-style-type: none"> • problémy v soužití, sociální nepřizpůsobivost • nepořádek, znečišťování okolí, ničení objektů, nadměrná hloučnost • sociální vyloučení, těžká cesta zpět • zvýšená kriminalita a výskyt sociálně patologických jevů • negativní vliv prostředí čtvrti na obyvatele
ROMOVÉ	<ul style="list-style-type: none"> • dostupnost levného a sociálního bydlení v určitých lokalitách • odsun neplatičů nájemného do náhradních bytů • změna vlastnických vztahů (restituce, privatizace) • bytová politika bývalého socialistického režimu • odsun do náhradního bydlení (demolice či rekonstrukce objektu) • úpadek lokalit v souvislosti s útlumem průmyslové výroby a nárůstem nezaměstnanosti 	<ul style="list-style-type: none"> • problémy v soužití, sociální nepřizpůsobivost • nepořádek, znečišťování okolí, ničení objektů, nadměrná hloučnost • nízká kvalita obytného prostředí, špatné hygienické podmínky, přeplněné byty, fluktuace osob • sociální vyloučení, těžká cesta zpět • zvýšená kriminalita a výskyt sociálně patologických jevů • lichva

	<ul style="list-style-type: none"> • odchod příjmově silnějších obyvatel z neatraktivních lokalit (např. sídlišť) • nezaměstnanost, závislost na sociálních dávkách • sociální nepřizpůsobivost a problémy v soužití • diskriminace • příbuzenské a rodinné vazby 	<ul style="list-style-type: none"> • záškoláctví • brzká těhotenství • negativní vliv prostředí čtvrti na obyvatele
CIZINCI	<ul style="list-style-type: none"> • dostupnost levného bydlení • možnost nadstandardního bydlení 	<ul style="list-style-type: none"> • drobná kriminalita • uzavřenost vůči okolí

Poděkování

Na přípravě dotazníku se podíleli Dušan Drbohlav, Martin Ouředníček a další členové týmu. Na realizaci dotazníkového šetření se podíleli Dita Čermáková, Jakub Novák, Jan Ilík. Rešeršní část obsahové analýzy tisku připravila Darina Posová a třídění článků podle informací o podmínkách, příčinách a důsledcích segregace a separace připravila Iva Kuncová. Kapitola rovněž těží z případových studií lokalit segregace, které jsou prezentovány ve 4. kapitole a využívá textu studie vypracované pro Ministerstvo pro místní rozvoj „Temelová, J., Sýkora, L. (2004) Možnosti využití územního plánování pro prevenci prostorové segregace“ a publikace připravené pro Ministerstvo pro místní rozvoj „Temelová, J., Sýkora, L. (2005) Segregace: definice, příčiny, důsledky, řešení. In: Sýkora, L., Temelová, J., eds, Prevence prostorové segregace, s. 5-20. Praha Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Centrum pro výzkum měst a regionů a Ministerstvo pro místní rozvoj.“

Literatura

Atkinson, R., Kintrea, K. (2001): Disentangling area effects: evidence from deprived and non-deprived neighbourhoods. *Urban Studies* 38, č. 12, str. 2277-2298.

Baršová, A. (2002): Problémy bydlení etnických menšin a trendy k rezidenční segregaci v České republice. In: Víšek, P. (ed.): Romové ve městě. Socioklub. Praha.

Burjanek, A. (1997): Segregace. *Sociologický časopis* 33, č. 4, str. 423-434.

Cutler, D.M., Glaeser, E.L. (1997): Are ghettos good or bad? *The Quarterly Journal of Economics* 112, č. 3, str. 827 – 872.

Friedrichs, J., Galster, G., Musterd, S. (2003): Neighbourhood effects on social opportunities: the European and American research and policy context. *Housing Studies* 18, č. 6, str. 797–806.

Lux, M. (2002): Spokojenost českých občanů s bydlením. Sociologický ústav AV ČR. Praha.
Lux, M., Sunega, P., Kostelecký, T., Čermák, D. (2003): Standardy bydlení 2002/03. Finanční dostupnost a postoje občanů. Sociologický ústav AV ČR. Praha.

- Marcuse, P. (1997): The enclave, the citadel, and the ghetto. What has changed in the post-fordist U.S. city. *Urban Affairs Review* 33, č. 2, str. 228-265.
- Musil, J. (1967): *Sociologie soudobého města*. Svoboda. Praha.
- Musterd, S., Ostendorf, W. (2003): Social exclusion and segregation: neighbourhood effects. *Eurex – European Online Seminar on Urban Transformation, Poverty, Spatial Segregation and Social Exclusion*, Lecture 6, 27th February.
- Musterd, S., Ostendorf, W. (eds.) (1998): *Urban Segregation and the Welfare State*.
- Musterd, S., Priemus, H. a Van Kempen, R. (1999): Towards undivided cities: the potential of economic revitalisation and housing redifferentiation. *Housing Studies* 14, č. 5, str. 573-584.
- Pahl, R.E. (1975): *Whose City? And Further Essays on Urban Society*. Penguin, London.
- Perlín, R. (2002) Nízkopodlažní výstavba v územních plánech obcí v zázemí Prahy. In: Sýkora, L., ed. *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*, s. 141-156. Praha, Ústav pro ekopolitiku, o.p.s.
- Rex, J., Moore, R. (1967): *Race, Community and Conflict*. Oxford University press, Oxford.
- Somerville, P. (1998): Explanations of social exclusion: where does housing fit in? *Housing Studies* 13, č. 6, str. 761-780.
- Temelová, J., Sýkora, L. (2004): Možnosti využití územního plánování pro prevenci prostorové segregace. *Studie pro Ministerstvo pro místní rozvoj ČR*, Praha.
- Temelová, J., Sýkora, L. (2005) Segregace: definice, příčiny, důsledky, řešení. . In: Sýkora, L., Temelová, J., eds, *Prevence prostorové segregace*, s. 5-20. Praha Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Centrum pro výzkum měst a regionů a Ministerstvo pro místní rozvoj.
- Van Kempen, R. (2003): Segregation and housing conditions of immigrants in Western European cities. *Eurex – European Online Seminar on Urban Transformation, Poverty, Spatial Segregation and Social Exclusion*, Lecture 7, March 13th.
- Van Kempen, E. (1994): The dual city and the poor: social polarisation, social segregation and the life changes. *Urban Studies* 31, č. 7, str. 995-1015.
- Víšek, P. (2002): Sídlní etnická segregace, její rizika a důsledky pro obce. In: Veselý, M., ed., *Úvod do terénní sociální práce*, s. 9-11. Brno. DROM, romské středisko.
- Víšek, P. (2005): Vytěšňování romských komunit. In: Sýkora, L., Temelová, J., eds, *Prevence prostorové segregace*, s. 91-95. Praha Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Centrum pro výzkum měst a regionů a Ministerstvo pro místní rozvoj.
- Wilson, W.J. (1987): *The Truly Disadvantaged: the Inner City, the Underclass, and Public Policy*. University of Chicago Press. Chicago.